

MEȘTERII BISERICILOR MOLDOVENE

DIN SEC. XVI.

Propunându-mi a trata acest subiect numai pe temeiul de mărturii speciale, trebuie să arăt motivul pentru care încep cercetarea cu sec. XVI, eliminând din cadrul ei, cel puțin în titlu, epocile anterioare.—Motivul acesta e simplu: totala lipsă de atari mărturii până la Alexandru cel Bun și extrema lor raritate de la acest Voivod încôace până la începutul sec. XVI.

Intr'adevăr, pentru a doua jumătate a sec. XVI, nu posedăm absolut nici o știre cu privire la meșterii întâelor lăcașuri bisericești ale lui Bogdan-Vodă Descălecătorul și ale urmașilor săi Mușatini, iar pentru întreg sec. XV abia dacă posedăm câteva asemenea știri: una de la Alexandru cel Bun însuși, care ne dă, într'un document, numele meșterului polon ce a lucrat la ctitoriile sale ¹⁾, trei din vremea lui Ștefan cel Mare — numele a trei meșteri din acei mulți ce au trebuit să lucreze la bisericile și mănăstirile cu care acest evlavios Domnitor a împodobit cuprinsul țării sale: un zidar, Iohannes Murator, care veni de la Lemberg ²⁾, un cioplior pietrar, Maistor Ianoș, care a săpat frumoasele inscripții de pe mormintele dom-

nești de la Rădăuți ³⁾, și un arhitect, Ioan Privana, care a zidit, la 1482, biserica Sf. Nicolae din cetatea Chiliei ⁴⁾.

Aceasta nu însemnează însă că dacă nu știm cine, nu știm nici de unde erau meșterii vechilor clădiri bisericești moldovene. Afară de acesta din urmă, care, prin excepție, dat fiind așezarea vechii cetăți, e un levantin ⁵⁾, ei erau din Polonia. — Faptul reese din natura împrejurărilor istorice ce au condiționat viața de la început a principatului moldovenesc. Anume, dezvoltarea politică, economică și bisericească (în ce privește Catolicismul) în legătură de Polonia, ne indică că la zidirea întâelor lăcașuri dom-

¹⁾ E. Kozak, Die Inschriften aus der Bukowina, Wien 1903, p. 102.

²⁾ Apud N. Iorga, Basarabia noastră, Vălenii de Munte 1912, p. 26.

Până târziu meșterii nu obișnuiau a-și însemna numele pe lucrările lor. Aveau însă anumite semne — Steinmetzzeichen — pe care le săpau pe pietre și cărămizi. Aceste semne designau atât pe lucrători personal, cât și confrățiile, corporațiile, breslele cărora ei aparțineau. Un studiu întins asupra lor a publicat Fr. Rziha în Mitteilungen der k. k. Zentral-Kommission für histor. Denkmale din Viena pe 1881 și 1883.

Pentru bisericile moldovene din sec. XV și XVI, Romstorfer a dat la iveală multe asemenea semne găsite pe la monumentele restaurate de dânsul în Bucovina și cu ocazia săpăturilor făcute pentru desgroparea cetății Sucevii. Cf. articolele sale din Mitteilungen des k. k. Zentral-Kommission pe 1895 și din Jahrbuch des Bukowiner Lades-Museums pe acelaș an. Asemenea scrierea Das alte Fürstenschloss in Suczawa, Cernowitz 1902, tabla II.

⁵⁾ N. Iorga, Basarabia noastră, I. c.

¹⁾ Apud N. Iorga, Meșteșugul în pictură și sculptură în trecutul românesc, în Istoria Românilor în chipuri și icoane, III (București 1906), p. 10. Cf., pentru întreaga cestiune, și conferința Vechiul meșteșug de clădire al Românilor, tipărită în aceeaș publicație, v. II (București 1905).

²⁾ La 1479.— N. Iorga, Relațiile comerciale ale Țărilor noastre cu Lembergul, București 1900, p. 13.

nești religioase din Moldova, meșterii poloni, special din Galiția, ca cei mai bine cunoscuți, au trebuit să fie în primul loc întrebuințați ⁶⁾. De la ei vin elementele gotice ale vechiei arhitecturi moldovene ⁷⁾.

Întrebuințarea meșterilor poloni, atestată documentar pentru vremea lui Alexandru cel Bun, s'a continuat și după acest Voivod până târziu, în tot timpul domniei lui Ștefan cel Mare, chiar și după ce acesta stabilește, prin primirea ca feud a Ciceului (1475), legături — politice și economice — mai intime cu Ungaria, țara de unde, după Polonia, ne puteau veni meșterii de biserici. Deducem aceasta din faptul că în corespondența ⁸⁾, destul de întinsă, a marelui Domn cu cetățile ardelenilor de la graniță — Bistrița, Brașovul și Sibiu — nu întâlnim cereri de meșteri zidari, cum întâlnim în corespondența din aceeași vreme a Domnilor din Țara Românească ⁹⁾ și cum vom întâlni mai târziu, în sec. XVI, în acea a Domnilor din Moldova.

Evident, aceasta nu va să zică, că atunci nu lucrau în Moldova și meșteri de peste munți (dovadă acel Maistor Ianoș, care pare a fi ardelean), ci numai că nu începuse încă căutarea specială de zidari în Ungaria. Aceștia veniau tot de la Poloni — și cum nu puteau fi atât de numeroși cât să dovedească lucrul mult ce era în acea vreme în țară, e de admis, că, precum se întâmplă chiar mai

târziu, în sec. XVI și XVII, cu meșterii ardeleni ¹⁰⁾, ei erau mai ales conducători ai lucrărilor.

Așa dară, până la începutul sec. XVI, constructorii bisericilor moldovene erau în deosebi din Polonia ¹¹⁾. În prima jumătate a acestui secol se produce însă o schimbare: meșterii de biserici încep a fi căutați în Ardeal. Aceasta se datorește lui Petru-Vodă Rareș. Până la dânsul, cum am arătat, corespondența cu Bistrița și Brașovul nu cuprinde nici o mărturie în această privință. Trebuie deci să admitem că și biserica Sf. Gheorghe din Suceava, fosta catedrală mitropolitană a țării, începută de Bogdan cel Orb și terminată de Ștefăniță-Vodă ¹²⁾, a fost construită tot cu meșteri din Polonia, de unde de altfel ctitorii au adus și acea parte din materialul de construcție ce nu se găsea sau nu se putea prepara în țară — plumbul pentru învelit ¹³⁾.

După aceste prealabile lămuriri, trecem la cercetarea mărturiilor ce cunoaștem cu privire la întrebuințarea meșterilor zidari ardeleni în Moldova în sec. XVI.

Cel dintâi Voivod care se adresează Bistrițenilor pentru astfel de meșteri, e, cum am zis, Rareș. Într-o scrisoare de la 10 Mai 1529, el roagă să i se trimeată un zidar priceput, ca să lucreze la cetatea Neamțului, făgăduind a-l plăti bine și a-l lăsa să se întoarcă acasă fără piedică ¹⁴⁾. Din cuprinsul acestei scrisori se confirmă ceea ce s'a emis mai sus, cum că până atunci nu se prea cunoșteau zidarii de peste munți în Moldova, căci altminterlea Domnul n'ar fi putut declara vecinilor săi: aflăm de la supușii noștri că Domniile voastre ați avea mulți meșteri zidari în cetățile voastre ¹⁵⁾.

Bistrițenii au satisfăcut cererea. Meșterul

⁶⁾ N. Iorga, *Les éléments originaux de l'ancienne civilisation roumaine*, Jassy 1911, p. 15, și studiile citate mai sus, în nota 1.

⁷⁾ O verificare pe monumente, pentru timpurile vechi, nu mai e cu putință, căci până la Ștefan cel Mare nu ni s'a păstrat nimic întreg sau netransformat din tot ceea ce s'a zidit în Moldova înainte. Singură biserica catolică din Baia a trăit mai mult. Descrierile ce avem despre ea (la A. Lăpădatu, *Antichitățile de la Baia*, în acest Buletin, a. II, p. 38 sq. și, în trad. germană, în revista *Die Karpathen*, a. IV, No. 1 și 2) și ruinele de azi vădesc însă o construcție specific gotică. Cf. N. Ghika-Budești, tot în acest Buletin, a. II, p. 65 sq.

⁸⁾ Tipărită: cea latină și germană (foarte puțină ungară) de d. N. Iorga în colecția *Țurmuzaki*, vol. XV (până la 1600) și XVI (sub presă), cea slavonă de d. I. Bogdan în publicațiile sale bine cunoscute, iar cea română de d. N. Iorga, în *Documente românești din Arhivele Bistriței*, 2 vol. (București 1899) și în *Brașovul și Românii*, București 1905 (= vol. X din *Studii și Documente*).

⁹⁾ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Țara Ungurească și cu Ardealul în sec. XV și XVI*, vol. I (București 1905), pp. 177 (Basarab cel Tânăr) și 241 (Radul cel Mare).

¹⁰⁾ N. Iorga, *Documentele Bistriței*, I, p. 75: Vasile Lupul cere dela Bistrițeni doi meșteri pietrari și doi olari (pentru acopereminte), «nu pentru alt lucru, ci numai să arate cestora meșteri ce sînt aicea».

¹¹⁾ Dacă corespondența Domnilor noștri din sec. XV cu Lembergul și cu alte centre din Galiția și Podolia ni s'ar fi păstrat, precum ni s'a păstrat cea cu centrele ardelenilor, am fi înregistrat astăzi negreșit o sumă de prețioase știri în această privință.

¹²⁾ Pisania la Kozak, op. cit., p. 133.

¹³⁾ Pentru Ștefăniță, v. *Columna lui Traian*, a. 1870, No. 45; pentru Bogdan, *Documente Țurmuzaki*, II-3, p. 16.

¹⁴⁾ N. Iorga, *Documente Țurmuzaki*, XV, p. 317.

¹⁵⁾ Idem, ibidem, I. c.

solicitat e, negreșit, acel pentru a cărui re-trimitere intervine Petru-Vodă, două luni mai apoi, la 1 Iulie ¹⁶⁾). Se vede dar că după ce se înțelesese cu Vodă, el s'a fost întors acasă, pedeaparte, să ducă, cum mărturisește scrisoarea, provizii soției sale, pedealta să angajeze tovarăși de lucru. Din cauza vrăsmășiei ce provocase între Bistrițeni cedarea către Rareș a cetății lor și a Ungurașului, aceștia puseră însă la opreală pe meșter și pe soții săi. Pentru liberarea și trimiterea lor intervine atunci, cu toată energia, Domnul Moldovei, în aceeași scrisoare în care poruncia supușilor săi — subditi nostri — din Bistrița să dea Ungurașul în stăpânirea Pârcălabilor dela Ciceu. Băgați de samă, le scria el, să nu ațâțați iarăși mânia noastră ¹⁷⁾). Dacă, după aceasta, meșterii puși la opreală vor fi fost liberați și retrimiși în Moldova, nu avem nici o știre. Nimic nu ne face însă a ne îndoi de aceasta.

Un alt meșter zidar cu care Rareș a avut afaceri, trebuie să fie acel Adrian, pentru care el intervine la Sfatul bistrițean în 18 Ianuarie 1536, cerând să i se facă dreptate împotriva lui Toma Pielarul, «comansor civitatis nostre bistriciensis», care i-ar fi risipit o moștenire ¹⁸⁾). Se pare deci că pe când acest Adrian lucra în Moldova, concetățianul său pomenit, profitând de lipsa lui de acasă, i-a împrăștiat o avere de moștenire, ceiace aflând păgubașul se plânse lui Petru-Vodă, stăpânul Bistriței, care interveni în favoarea lui.

Aceste sunt singurele mărturii pe cari scrisorile domnești moldovenesti din arhiva Bistriței le scot la iveală, pentru întâia domnie a lui Petru Rareș, în ce privește legăturile lui cu meșterii zidari ardeleni. De aci încolo, până într'a doua domnie, nu mai avem nimic. Cu toate acestea, relații de asemenea natură între Voivodul moldovean și Bistrițeni au trebuit să mai existe. Dacă însă nu avem mărturii documentare asupra lor, e pentru că Domnul obișnuia a corespunde și direct cu meșterii, nu numai cu Sfatul orașenesc, căruia se adresa, de obicei, în cazuri când era vorba de interveniri sau urmăriri.

Corespondența aceasta particulară nu ni s'a păstrat însă decât în parte. Astfel sunt cele din-

tăi scrisori din a doua domnie — una dela 22 Aprilie 1543 ¹⁹⁾, alta dela 12 Fevruarie 1545 ²⁰⁾, amândouă adresate personal meșterilor, cărora li se reproșează faptul că zăbovesc cu venirea lor în Moldova. Aceștia erau deci cunoscuți lui Rareș. Fuseseră, probabil, angajați pentru anumite lucrări; survenind însă neînțelegeri, îl părăsiră. Așa cel puțin arată făgăduelile de bun tratament și asigurările pentru deplină plată, pe care Domnul le face ambilor meșteri, numai să vină la dânsul — unul pentru a-i lucra la cetatea Sorociei, celălalt pentru a-i face o biserică asemenea celei din Suceava, care e biserica Sf. Dumitru și care se vedește astfel a fi fost construită, dacă nu chiar de acelaș meșter, pe care acum îl chema să-i clădească o altă asemenea biserică (după d. Iorga e vorba de biserica din Hârlău), cel puțin după normele cunoscute acestuia, — deci tot de meșteri ardeleni ²¹⁾.

Cătră sfârșitul domniei sale, Petru-Vodă intervine la Bistrițeni, des și stăruitor, pentru un alt meșter zidar. Ai noștrii îi ziceau, de sigur, Ion Zidarul, Sașii îl chemau Hans Maurer, iar scrisorile latinești îl numesc Ioannes Murator, Murarius, Cementarius și Lapidarius ²²⁾. Acesta nu era însă ardelean, ci supus moldovean, din Suceava ²³⁾, refugiat la Bistrița, în următoarele împrejurări: primind dela Rareș, încă din întâia sa domnie, suma de 1500 floreni tătărești spre a-i face o biserică de piatră, el construi greșit clădirea, din care cauză aceasta se dărâmă. Domnul zidi o alta în alt loc, fără concursul meșterului, pe care îl ținu dator cu suma de bani primită ²⁴⁾. Neputând sau nevoind să se plătească, acesta, când cu expediția lui Soliman cel Mare din 1538, se refugie la Bistrița ²⁵⁾. De aci îl reclama mereu și stăruitor bătrânul Voivod, spre a-i construi biserica episcopiei din Roman sau o alta oare

¹⁹⁾ Idem, ibidem, p. 432.

²⁰⁾ Idem, ibidem, p. 440.

²¹⁾ După semnele de pietrari găsite la această biserică, s'a constatat că lucrarea ei se datorește, ca și cea a bisericii Sf. Gheorghe tot din Suceava, meșterilor din corporația germană de pietrari din întâia jumătate a sec. XVI. — Cf. articolele citate din *Mitteilungen* și *Jahrbuch*.

²²⁾ Iorga, *Documente Țurmuzaki*, XV, pp. 447-8, 455, 495, 497 și 514.

²³⁾ Idem, ibidem, p. 455.

²⁴⁾ Idem, ibidem, p. 447.

²⁵⁾ Idem, ibidem, pp. 518-9.

¹⁶⁾ Idem, ibidem, p. 325.

¹⁷⁾ Idem, ibidem, l. c.

¹⁸⁾ Idem, ibidem, p. 371.

care, căci, cum zicea el în scrisoarea de la 9 Februarie 1546²⁶⁾, cu ajutorul lui Dumnezeu, a început a zidi multe biserici. În zadar însă: meșterul, pretextând teamă și boală, nu veni, cu toate că Rareș ținea să asigure, atât pe el cât și pe Bistrițeni, că-l chiamă, nu să lucreze însuși, ci numai să „învețe” pe alți — deci să conducă lucrarea²⁷⁾.

Din pricina refuzului lui Ion Zidarul de a se întoarce în Moldova, se născu un îndelung proces, care, început de Petru-Vodă la 1546 înaintea Sfatului orășenesc al Bistriței și susținut de Iliș-Vodă și Alexandru Lăpușneanu înaintea Universității săsești, se termină, zece ani în urmă, la 1556, înaintea Împăratului Ferdinand I la Pojun. Fazele acestui proces, foarte interesante de altfel, nu pot fi expuse aci, într-un cât ar constitui un prea greu balast pentru cestiunea ce ne preocupă. Le voi expune deci într-un articol separat ce se va publica ca întregire la cercetarea de față. Tratarea aparte se impune de altminteri și prin caracterul particular al cestiunii, care, fără a pierde un moment terenul informației celei mai autentice, capătă, în desfășurarea ei, înfățișarea unei povestiri ce trece peste interesul istoric obișnuit.

Lăsând deci la o parte afacerea — cum i-am zice astăzi — lui Ion Zidarul, revenim la meșterii de biserici ai lui Petru-Vodă Rareș. Incepând a clădi paralel mai multe sfinte lăcașuri, negreșit el trebuia să aibă pe lângă sine un mare număr de zidari. Din ei însă nu cunoaștem, până acum, de cât prea puțini. Astfel sunt cei trei meșteri pe cari Domnul îi chiamă, cu scrisoarea din 4 Martie 1546, dela Bistrițeni: Adrian, George și Andrei, cari primiseră bani dela magistrul Luca, fără a-și fi împlinit, se vede, angajamentele²⁸⁾. Și aceștia se întorseseră deci acasă în cursul lucrării.

Cine era Luca, magistrul lor, știm dintr-o scrisoare a lui Iliș-Vodă dela 2 Aprilie 1548: fusese tocmă de Rareș a construi biserica episcopală din Roman²⁹⁾, în locul lui Ion Zidarul, care, cu toate stăruințele ce se puneau, refuza totuși a veni în Moldova.

Prost tratat de Episcopul Macarie, vestitul cronicar, care, ca ispravnic al clădirii, nu-i dădea mâncare și băutură suficientă, Luca, cu tovarășii săi, la cari se vor mai fi adaos zidarii ceruți, tot dela Bistrițeni, de Iliș-Vodă la 18 Februarie 1547³⁰⁾, părăsi lucrarea, întorcându-se acasă. Astfel zidirea bisericii se întrerupe acum a doua oară. Întâia oară fu în timpul lui Rareș, când cu stăruințele pentru venirea lui Ion Zidarul. Întreruperile aceste se confirmă de altminteri și prin mărturia cuprinsă în pisanina bisericii, cum că lucrarea a durat opt ani³¹⁾, câtă vreme orice biserică în timpul acela se zidia cel mult în doi trei ani.

Biserica episcopală din Roman fu terminată la 1550, sub Iliș-Vodă, care, împreună cu maică-sa Doamna Elena, rămase să continue și să ducă la capăt locașurile sfinte ale părintelui său. El scrisese mai întâi lui Luca, personal³²⁾. Neputându-l însă decide să-și reia lucrul, se adresează Sfatului, la 2 Aprilie 1548, cu rugămintea de a interveni pe lângă meșter în favoarea sa, căci, asigură Domnul, îi va plăti după învoiala făcută cu Rareș, iar în ce privește tratamentul a luat dispozițiuni în măsură a-l mulțumi, căci, în locul Vlădicăi, a numit ispravnic al bisericii pe unul din boerii săi, care-i va da, lui și lucrătorilor săi, mâncare și băutură din destul, după pofta inimei lor³³⁾. E de crezut că după această intervenire, magistrul Luca și-a re luat lucrul, căci, nu mult în urmă, biserica fu terminată.

Așa dar biserica episcopală din Roman e clădită de meșteri sași din Bistrița. Asemenea biserica Sf. Dumitru din Suceava (1535). Dacă și celelalte biserici ale lui Petru-Vodă Rareș și ale Doamnei sale Elena — de la Probota, (1530), Hârlău, Baia (1532), Moldovița (1532), T.-Frumos și Botoșani: Sf. Gheorghe (1551) și Țspenia (1552) — au fost clădite de atari meșteri nu putem ști. Corespondența oficială, păstrată, a Domnului cu cetățile ardelene nu ne dă știri. Poate corespondența sa privată, în parte

²⁶⁾ Idem, ibidem, p. 447.

²⁷⁾ Idem, ibidem, pp. 447—8.

²⁸⁾ Idem, ibidem, pp. 447—8.

²⁹⁾ Idem, ibidem, p. 465.

³⁰⁾ Idem, ibidem, p. 460.

³¹⁾ Melchisedec, Cronica Romanului, I, (București 1874), p. 183—4.

³²⁾ Iorga, Documente Hurmuzaki, XV, p. 465.

³³⁾ Idem, ibidem, I. c.

pierdută, să fi cuprins ceva în această privință. Cele două scrisori păstrate, întâmplător, în arhiva Bistriței susțin presupunerea. Ori cum, e absolut cert, că Rareș a trebuit să aibă în serviciul său mult mai mulți meșteri zidari ardeleni, decât cei menționați mai sus — cari vor fi lucrat — cel puțin ca conducători — pe la mai toate fundațiile sale religioase.

Petru-Vodă Rareș e deci cel dintâi Domn care caută și aduce meșteri din Ardeal pentru bisericile, mănăstirile și cetățile sale. După dânsul, până la sfârșitul secolului XVI, doi sunt Domnii ce se mai disting în Moldova prin monumentale fundații bisericești: Alexandru Lăpușneanu cu Slatina și Petru Schiopul cu Galata. — Ca și precedesorul lor, ambii aduc meșteri din Ardeal. Iată mărturiile. Mai întâi în ce privește Slatina, splendida mănăstire, care întrecea în proporții, în bogăție și frumusețe tot ce se zidise până atunci în Moldova.

Se cunosc începuturile acestei mănăstiri. Pornită la 1553³⁴⁾ și continuată la 1555, cu toate că fu sfințită la 1557³⁵⁾, ea nu fu definitiv terminată de cât mult mai târziu, în a doua domnie a Cțitorului, după 1564, an în care Lăpușneanu, vom vedea, întreprinde ultimele lucrări la Slatina. Încă din primăvara anului 1560, acest Voivod scria Bistrițenilor, la 10 Martie, că cu voia Celui de sus, dorește să înalțe câteva biserici de piatră, și cum în Moldova sunt zidari puțini și greu de căpătat, roagă a i se trimite de la dânsii, având mare lipsă de astfel de meșteri³⁶⁾. Ii trebuiau pentru Slatina, unde se lucra intens. Zece zile mai apoi, la 20 Martie³⁷⁾, el trimite un om al său la Bistrița să cumpere anumite lucruri — călți și altele — de care avea nevoie la zidirea acestei mănăstiri.

Meșterii vor fi venit și lucrurile trebuitoare i se vor fi adus, de sigur, căci, în luna viitoare, la 6 Aprilie, Domnul, după ce făcuse o intervenire anterioară prin curteanul

său Cristofor, scrie vecinilor săi, cerându-le meșteri pentru o fântână și pentru alte lucrări de care are cea mai mare trebuință. Ruga să i se trimită 20 sau chiar mai mulți astfel de meșteri, pe care-i va mulțumi cu prisos, se adaugă, ca în toate scrisorile de acest fel³⁸⁾. Cererea aceasta, în ce privește meșterii fântânari, Lăpușneanu o repetă la 13 Mai acelaș an³⁹⁾. Era vorba desigur de o fântână tot pentru Slatina — cea pe care o comemora când-va inscripția din 1561 ce se găsește astăzi, pusă bine 'nțeleș mai târziu, la casele egumenești ale mănăstirii⁴⁰⁾.

Tot pentru Slatina cere Alexandru-Vodă de la Bistrițeni, la 2 Decembrie 1564, niște meșteri țigleri⁴¹⁾. Vă dăm de știre, le scria el, că am zidit o mănăstire numită Slatina, pe care n'am făcut-o încă *perfectă*, după hotărîrea noastră: quod nondum perfecte iuxta statum nostrum confecimus. Căci am decis s'o acoperim cu țigle, cum se obișnuiesc în alte părți: ut solent in aliis regionibus. Și fiind că meșteri țigleri lipsesc la noi, știind că Domniile voastre aveți destui, vă rugăm să bine voiți a ne trimite și nouă astfel de meșteri. Apoi, după ce le dădea asigurările obișnuite pentru bună plată și liberă întoarcere acasă, le arata că la târgul Băii se găsește lut foarte bun pentru fabricarea țiglelor.

Din această scrisoare, pe care am dat-o mai pe larg, rezultă că până atunci nu se obișnuia în Moldova acoperimintele de țigle, materialul îndătinat pentru învelit fiind șindila și, în cazuri excepționale, pentru biserici însemnate, plumbul și arama. Chiar și curțile domnești din Suceava erau acoperite cu șindilă. Și aceasta până târziu, la începutul sec. XVII⁴²⁾.

Din potrivă, în Țara Românească întrebuințarea olanelor (nu țiglelor) e atestată, pe

³⁸⁾ Idem, ibidem, p. 557.

³⁹⁾ Idem, ibidem, l. c.

⁴⁰⁾ Iorga, Inscriptii din Bisericile României, I, p. 45.

⁴¹⁾ Iorga, Documente Hırmuzaki, XV, p. 610.

⁴²⁾ Iorga, Documentele Bistriței, I, p. 24: se cere cuie de șindilă „să acoperim curțile Măriei Dumisale Domnu nostru în uraș la Suceavă“.

În legătură cu această cestiune e caracteristică mărturia arhitectului Romstorfer, care a desgropat vechia cetate a Sucevii, că în decursul întregii explorări n'a găsit de fel țigle sau olane pentru acoperământ, ci numai resturi de plumb și aramă.

³⁴⁾ Cronica lui Eftimie, la I. Bogdan, Vechile cronice moldovenești până la Țrechia, București 1891, p. 221.

³⁵⁾ Cronica lui Țrechie, la M. Kogălniceanu, Cronicele României, București 1872, I, 210.

³⁶⁾ Iorga, Documente Hırmuzaki, XV, p. 556.

³⁷⁾ Idem, ibidem, p. 556.

lângă șindilă și plumb, încă din sec. XV: Basarab cel Tânăr cere dela Brașoveni doi meșteri, unul care să știe să învâlească cu cărămidă scobită (deci olane), iar altul să-i facă o mănăstire de cărămidă cu piatră ⁴³⁾.

Din aceeaș scrisoare redată mai sus, constatăm că materialele pentru zidirea bisericilor se căutau și se pregăteau în țară, afară de cele speciale, pe cari Domnii le aduceau mai înainte din Polonia ⁴⁴⁾, iar acum le aduc din Ardeal. Așa bună oară am văzut că Lăpușneanu aduce de la Bistrița câlți și alte lucruri necesare la zidărie. Tot de acolo aduce el aramă pentru clopote ⁴⁵⁾, iar de la Hațeg, din preajma munților apuseni ai Transilvaniei, lespezi de marmură pentru biserică—«Marmelstain zu einer Khierchen» ⁴⁶⁾. Erau, cred, pietrele destinate mormintelor domnești de la Slatina. Astfel de pietre adusesse, tot din Ardeal, de la Sibiiu, unde ele se și lucraseră, Petru Rareș ⁴⁷⁾.

Intre ultimii meșteri pe cari Lăpușneanu îi cere de la Bistrițeni, sunt acei pe care îi întrebuințează la zidirea băii din Iași. E vorba de baia pe care o cunoșteam până aci numai din mărturia lui Ioan Zamoyski de la 1595 ⁴⁸⁾ și care, știm astăzi sigur, se datorește lui Lăpușneanu. În adevăr, acest Domnitor, strămutând, în a doua sa domnie, capitala dela Suceava la Iași, simți trebuința de a clădi și aci o baie domnească, cum era și se chema acea din vechea capitală a țării. Zidirea s'a făcut la 1564 cu ajutorul meșterilor de la Bistrița, pe care Domnul îi cere cu scrisoarea sa de la 19 Mai ⁴⁹⁾, curând deci după ce se întoarse din Constantinopol, de unde adusesse cu sine un arhitect special în construire de băi orientale, zise turcești.

Aceasta o știm din o altă scrisoare, de la 10 Iunie 1564, adresată Bistrițenilor ca

lămurire la răspunsul pe care aceștia i-l dăduseră în cestiunea meșterilor ceruți: că toți, ca de obicei, ar fi ocupați cu diferite lucrări. Lăpușneanu le arată că n'are trebuință de un meșter mare—cum se gândiau ei a-i trimite—ci de zidari comuni, meșteri obișnuiți. «Nam magistrum primarium habemus», scria, în numele Domnului moldovean, diacul său Stefan din Deș ⁵⁰⁾: era *arhitectul* pe care-l adusesse din Constantinopol să-i facă o baie după modelul celor de acolo.—Așa o și făcu. Cancelarul Poloniei Zamoyski relatează că era o clădire mare «asiatici operis» ⁵¹⁾.

Din cele arătate mai sus, se vede că Lăpușneanu a întrebuințat în măsură mai mare decât Rareș meșteri zidari ardeleni pentru lucrările sale. E și explicabil, dat fiind faptul că legăturile lui cu Ardealul, special cu Bistrița și Brașovul, sub raport economic, au fost mult mai intense ⁵²⁾.

Cu privire la Galata lui Petru-Vodă Șchiopul, scrisorile bistrițene ne dau numai o singură mărturie, suficientă însă pentru a cunoaște că și această mănăstire se datorește, poate, tot meșterilor ardeleni. E o scrisoare dela 24 Iunie 1577, în care Petru-Vodă arată Bistrițenilor că și-a propus, spre lauda lui D-zeu, să ridice o mănăstire. Cum însă noi — spune el — nu avem meșteri cari să ne mulțumească, vă rugăm să ne dați câțiva zidari pricepuți dela d-v, căci, pe lângă plată bună, le voi da și daruri: să fie vre-o 15—16 inși, chiar și mai mulți. Apoi, în postscriptum, cerea să li se treacă numele într'un izvod, pe care să-l trimeată la sine și să pună pe unul din ei vâtaf (gubernator) peste dâșii, căci vrea ca nimeni să le poruncească în țara sa ⁵³⁾.

Acești meșteri vor fi lucrat la construcția cea dintâi, a Galatii din vale, pe care Domnul o zidi la 1578 și care, se știe, se surpă curând după zidire ⁵⁴⁾. Petru Șchiopul ridică atunci mănăstirea din nou, la 1584,

⁴³⁾ I. Bogdan, Documente privitoare la relațiile Țării Românești etc., I, p. 177.

⁴⁴⁾ Pe lângă mențiunile de mai sus pentru Bogdan cel Orb și Ștefăniță, dăm și pentru Lăpușneanu una, la Iorga, Relațiile cu Lembergul, p. 40.

⁴⁵⁾ Iorga, Documente Hürmuzaki, XV, p. 559.

⁴⁶⁾ Idem, ibidem, p. 568.

⁴⁷⁾ Iorga, Istoria Românilor în chipuri și icoane, III, p. 38.

⁴⁸⁾ Apud N. Iorga, Istoria armatei românești, Vălenii de Munte 1910, I, p. 397, No. 3.

⁴⁹⁾ Iorga, Documente Hürmuzaki, XV, p. 599.

⁵⁰⁾ Idem, ibidem, p. 600.

⁵¹⁾ Iorga, Istoria armatei, I. c. — Cf. și A. Lăpădatu, Baia domnească din Târgoviște, în acest Buletin, III, p. 89 sq., cu adăusele d-lui N. Iorga din Neamul românesc literar, II, p. 563.

⁵²⁾ V. N. Iorga, Documentele Bistriței, I, prefată

⁵³⁾ Iorga, Documente Hürmuzaki, XV, p. 669.

⁵⁴⁾ Cronica lui Urechie, ed. Kogălniceanu, I, p. 236.

de astă dată sus, pe deal, acolo unde ea străjuește și astăzi din spre apus vechia capitală a Moldovei. Dacă aceasta nouă zidire s'a lucrat de meșteri aduși din Ardeal, nu putem ști, căci mărturiile pe cari corespundența Domnilor noștri cu cetățile săsești dela graniță ni le dau asupra meșterilor zidari ardeleni întrebuințați în Moldova în sec. XVI, se opresc aci.

A doua categorie de meșteri bisericești sunt zugrafi. Aceștia nu ne puteau veni, ca cei dintâi, dela vecinii catolici din Polonia și Ungaria, ci ceva mai dedeaparte — din Orientul bizantin grecesc al Ortodoxiei. Faptul e firesc și nu cere dovezi. Din acest Orient au venit deci sau au trebuit să fie aduși zugrafi celor mai vechi biserici și mănăstiri moldovene. Numele lor ne sunt necunoscute și probabil așa ne vor rămâne pentru totdeauna. Căci numai târziu de tot, la sfârșitul sec. XV sau începutul sec. XVI, un epitaf, cu data în parte distrusă⁵⁵⁾, ne atestă pe cel dintâi zugraf cunoscut până acum în țara de peste Milcov: „Gheorghe zugraf din părțile Tricalei“, înmormântat în biserica domnească a lui Ștefan-cel-Mare din Hârlău — poate deci zugraful acestuia.

Din faptul că s'a îngropat la Hârlău, unde

marele Domn zidise un palat, în care au rezidat și urmașii săi Bogdan, Ștefăniță și Rareș, reese că Gheorghe zugraful, ca meșter de calitate superioară, se bucura de cinste deosebită, căci pare a fi avut chiar rang de boerie (Stolnic), dacă cumva întregirea lecturii din inscripție e sigură.

Tot în o astfel de situație deosebită întâlnim și pe al doilea zugraf ce cunoaștem în Moldova, pe Toma Zugraful lui Petru-Vodă Rareș, care, într'o mărturie dată Bistrițenilor la 6 Mai 1541, își zice «Thomas Zograph de Chochavia, spectabilis et magnifici domini moldaviensis, Petri Wayvode, *familiaris*»⁵⁶⁾. Era deci curtean al Domnului, trăind pe lângă dânsul la Suceava.

Cu această ultimă mențiune despre Toma Zugraful încheiu prezentele cercetări istorice cu privire la meșterii bisericilor moldovene din sec. XVI, — rămânând a le continua, pentru secolul următor, după ce mai întâi, din scrutarea aceluiaș prețios și bogat material istoric, publicat de d. N. Iorga în colecția Hurmuzaki, voi da cercetări similare cu privire la meșterii de biserici, din Țara Românească și cu privire la proveniența obiectelor de artă religioasă din amândouă Țările Române în sec. XV și XVI.

ALEX. LĂPÉDATU

⁵⁵⁾ Iorga, *Inscripții din Bisericile României*, I, p. 6.

⁵⁶⁾ Iorga, *Documente Hurmuzaki*, XV, p. 400.